

Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye'deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması*

Dr. Senem ATVUR

Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, ANTALYA

ÖZET

Sosyal, kültürel, ekolojik etkilere sahip barajlar dünyanın farklı bölgelerinde toplumsal hareketleri tetiklemektedir. Türkiye ve Hindistan'da da benzer hareketler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı sosyal, kültürel ve politik yapıları büyük farklılıklar taşıyan iki ülkedeki baraj karşıtı hareketlerin karşılaştırılmasıdır. Hindistan'ın Narmada Vadisi'ndeki baraj projelerine karşı ortaya çıkan hareketler ile Türkiye'deki HES (hidroelektrik santral) karşıtı hareketler; örgütlenmelerinde etkin olan aktörler, eylem repertuarları, yarattıkları uluslararası etki, devlet gücünün tepkisi, amaçlarını gerçekleştirme yönünde elde ettikleri sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İki örneğin karşılaştırılması, baraj karşıtı mücadele eksik olan yönlerin vurgulanması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barajlar, Toplumsal Hareketler, Narmada Vadisi, HES.

JEL Sınıflaması: Q25, Q48, Z19

Social Reactions Against Dam Policies: Comparison of Social Movements in India and in Turkey

ABSTRACT

Dams having social, cultural, ecological effects; have triggered social movements in different parts of the world. In Turkey and India, too, similar social movements appeared. The aim of this article is to compare social movements against dams in two countries where social, cultural and political structures are totally different. The movement against the dam construction in Narmada Valley, India and the movement against HES (hydroelectric plants) in Turkey are evaluated in terms of the organizer actors of the movement; repertoire of action; international impacts; reaction of the state power; consequences in the way of realization of their aims. Comparison of two examples is important in order to reveal insufficiencies of the struggle against dams.

Key Words: Dams, Social Movements, Narmada Valley, HES.

JEL Classification: Q25, Q48, Z19

Giriş

Artan nüfus, çeşitlenen üretim ve tüketimin doğurduğu enerji ve sulama ihtiyacını karşılamak amacıyla dünyanın farklı bölgelerinde baraj inşaatları, kamu politikalarının parçası olarak gündeme gelmektedir. Günümüzde on beş metreden

* Bu çalışma 2012 yılında tamamlanan "Küresel Su Politikalarına Karşı Küre-yerel Toplumsal Hareketlerin Yarattığı Sonuçlar" başlıklı tez çalışmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

yüksek kırk beş bin büyük baraj¹, enerji ihtiyacının % 19’unu, sulama ihtiyacının ise % 30 ila 40’ını karşılamaktadır (Ünver ve Gupta, 2002: 140). Goldsmith ve Hildyard (1984), büyük barajların toplumsal ve ekolojik etkilerini ele aldıkları çalışmalarında bu projelerin dünyadaki açlık, enerji ve yıkıcı taşkınlar gibi sorunlar için uygun çözüm olmadığını ortaya koymuşlardır. 1997 yılında Dünya Bankası desteğiyle oluşturulan Dünya Barajlar Komisyonu’nun (WDC) 2000’de yayımladığı “Barajlar ve Kalkınma” başlıklı raporda da büyük barajların yarattığı ekolojik, toplumsal ve ekonomik etkilerle ilgili önemli tespitlere yer verilmiştir (WDC, 2000). Bu etkilere bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar dünyanın farklı bölgelerinde baraj karşıtı yerel toplumsal hareketleri tetiklemiştir.

Toplumsal hareketler, en basite indirgenmiş şekilde politik, ekonomik, toplumsal ya da kültürel bir etken bağlamında bireylerin bir araya gelerek tepkilerini ortaya koydukları ve belli bir (olumlu ya da olumsuz) etki (dönüşüm) yaratan eylemlerdir. Tilly, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında bazı şartların oluşmasını gerekli görmektedir. Buna göre hedef alınan otoriteye karşı ortak hak talebi, çeşitli politik eylem türlerinin (kolektif eylem repertuarı) gerçekleştirilmesi, katılımcıların belli ilkeleri (makul olma, birlik, sayı, birbirlerine ve/veya yönedikleri kitleye bağlılık) halk önünde uyumla sergileyebilmesi şartlarının bir arada bulunması önem taşımaktadır (Tilly, 2008: 17). Kolektif meydan okumaların artması, sosyal ağlar, ortak amaçlar ve kültürel çerçevelerin oluşturulması, kolektif eylemi sürekli kılacak bağlayıcı yapılar ve ortak kimlikler aracılığıyla dayanışmanın kurulması; temelde strateji-karşıt strateji ilişkisine dayandırılan toplumsal hareketlerin temel özelliklerini oluşturmaktadır (Tarrow, 2011: 8). 21. yüzyılın değişen koşulları, gelişen teknoloji ve çeşitlenen iletişim yolları, bu özellikleri esnekleştirerek toplumsal tepkilerin yerel ve ulusal bağlamlar ötesinde etki yaratan hareketlere dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Bu hareketlerin en önemli özgülüğü oluşturdukları ağ yapısıdır. Bu yapı farklı ekonomik, politik, sosyo-kültürel yapılardaki ülkelerden aktivistlerin yerel deneyimlerini paylaştıkları ulus-ötesi bir etkileşimi ifade etmektedir. Castells (2013: 17-19), ağ yapılanmasının bir özerklik alanı yarattığını ve toplumsal hareketlerin bu alanda topluluk temelli, lidersiz ve hiyerarşiyi reddeden bir yapıda etkileşim içine girebildiklerini ortaya koymaktadır. Küresel sistem içinde artan karşılıklı bağımlılık ve tepki duyulan sorunların sınıraşan etkileri farklı ülkelerde benzer nedenlerle ortaya çıkan toplumsal hareketlerin ağ yapısı üzerinden ortak mücadele geliştirebilmesi ve dayanışmayı artırması sonucunu doğurmuştur.

21. yüzyılda yerel toplumsal hareketlerin mücadelelerinde kurdukları küresel bağların ve oluşturdukları ulus-ötesi dayanışmanın önemi artmaktadır. Tarrow’a göre (2008: 115) yerel aktivizmden uzmanlaşma ve harekete geçme becerilerinin kazanılmış olması, halkların yaşamlarını etkileyen kararların uluslararası alanda alındığının herkesçe bilinir hale gelmesi gibi faktörler ağ yapısı içinde ulus-ötesi aktivizmin ve küresel dayanışma hareketlerinin

¹ Büyük baraj kavramı 15 metreden yüksek barajlar için kullanılmaktadır; 5-15 metre arasında olup, 3 milyon metre küp su hacmine sahip barajlar da büyük baraj statüsünde yer almaktadır (WDC, 2000: 8).

gelişiminde etkili olmuştur. Küresel bağlar kurabilen toplumsal hareketlerin ortak amaçları arasında toplumsal taleplerin yönetsel kararlara yansıtılmasını kolaylaştıracak daha katılımcı ve müzakereci, alternatif bir demokrasi anlayışının geliştirilmesi hedefi de yer almaktadır (della Porta, 2009: 262-269). Yerelden başlayarak katılımcı demokrasi pratiklerinin yaygınlaştırılması toplumsal hareketlerin taleplerinin karşılanmasını da kolaylaştırabilecek bir unsurdur.

Bu çalışmanın amacı Hindistan ve Türkiye’deki baraj karşıtı toplumsal hareketlerin karşılaştırılmasıdır. Hindistan ve Türkiye farklı politik, toplumsal ve kültürel dinamiklere sahip olsalar da; iki örnekten hareketle, baraj karşıtı mücadelelerin ortak noktaları saptanacaktır. Bu bağlamda Hindistan’da Narmada Vadisi baraj projelerine karşı ortaya çıkan Narmada Bachao Andolan (NBA) hareketi ele alınırken, Türkiye’de tek bir projeye yönelik tepkiler değil Fırtına Vadisi’ndeki mücadele ile başlayan ve ülkenin farklı bölgelerine yayılan HES (hidroelektrik santral) karşıtı mücadeleler irdelenecektir. İki örnekte de toplumsal hareketlerin katılımcıları, ortaya çıkışında etkin olan örgütler, yürütülen kampanyalar, kullanılan yöntemler (repertuar), kurulan ulus-ötesi bağlar üzerinde durulacaktır. Hareketlerin başarısı ya da başarısızlığı sorunların çözümü yönünde ortaya konulacak önerilere temel oluşturacaktır. 21. yüzyılda toplumsal hareketler arasındaki etkileşimin ve ortak mücadele pratiğinin artan önemine dayanarak hareketler arasında dayanışma ağı oluşturmasının gerekliliğine değinilecektir.

I. Hindistan’da Narmada Vadisi Baraj Projelerine Karşı Toplumsal Hareketler

1947 yılında İngiltere’ye karşı bağımsızlığını ilan eden Hindistan’da ülkenin ekonomik bağımlılığını sona erdirmek amacıyla kalkınma projelerine ağırlık verilmiştir. Artan su ve enerji ihtiyacının karşılanması için benimsenen yaklaşım büyük baraj ve sulama projelerinin inşasıdır. Hindistan Devleti’nin ilk başbakanı Nehru’ya göre modern Hindistan’ın yeni tapınakları olan bu projeler beş yıllık kalkınma planı bütçelerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Swain, 2010: 29). Baraj projeleri arasında Narmada Nehri² üzerinde yapımı planlanan Sardar Sarovar Projesi (SSP), toplumsal hareketlerin de tetikleyicisi olacaktır.

A. Sardar Sarovar Baraj Projesi

Narmada Nehri üzerine baraj inşa edilmesine yönelik ilk projeler 19. yüzyıl sonlarına uzanmaktadır. Bağımsızlığın ardından kalkınma projesinin önemli bir parçasını oluşturan baraj projeleri içinde Sardar Sarovar Projesi büyük önem taşımaktadır. Projenin temelleri 1965 yılında atılmasına karşın, eyaletler arası anlaşmazlıklar ve finans kaynaklarının yetersizliği baraj inşaatlarını yavaşlatmıştır. Dünya Bankası’nın SSP için 1985 yılında 450 milyon \$’lık kredi vermeyi kabul etmesi ile inşaat yeniden hız kazanmıştır. Bununla birlikte, insani ve çevresel maliyetleri dikkate alarak, projenin verimsizliğini ortaya koyan Morse Raporu’nun (Report of Independent Review, 1992) yayımlanmasının ardından Dünya Bankası Hindistan hükümetine projenin geliştirilmesi yönünde çeşitli

² Narmada Nehri Hindistan’ın batıya doğru akan en uzun nehridir; Madhya Pradesh eyaletinin doğusundan doğan nehir Maharashtra ve Gujarat eyaletlerinden geçerek Khambhat Körfezi’nden denize dökülmektedir.

öneriler sunmuştur. 6 aylık sürede şartların yerine getirilmemesi üzerine Dünya Bankası 30 Mart 1993 tarihinde SSP’den desteğini çekmiştir³ (Roy, 1999).

Su ve elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla taşıyan 30 büyük, 135 orta ve 3000 küçük ölçekli barajdan oluşan Narmada Vadisi Baraj Projeleri, barajların sosyal ve ekolojik etkilerine maruz kalacak kesimlerin büyük tepkisi ile karşılaşmıştır. Rajağopal’a (2004: 14-15) göre resmi rakamlar Sardar Sarovar Barajı’nın üç eyalette yer alan 245 köyü ve 41.000 aileyi etkileyeceğini öne sürmektedir; fakat bu rakama topraksız köylüler, yerliler ve göçebeler dahil edilmezken, projenin parçası olan kanal ve drenaj sistemlerinden etkilenen kesimlerin de hesaba katılmadığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Sardar Sarovar ve Narmada Sagar barajlarının inşaatının 250.000 kişiyi yerinden edeceği öngörülmektedir; proje tamamlandığında ise bu rakamın 4 milyona çıkabileceği, yaşam alanları değişen insanlarla birlikte değerlendirildiğinde ise bu rakamın 6 milyona ulaşabileceği belirtilmektedir (aktaran Routledge, 2003: 247). Projeksiyonlar ile inşaat sonrası durum arasında farklar çıkabildiği de görülmektedir. Örneğin, Narmada Projesi kapsamında Bargi barajının 101 köyü etkileyeceği öngörülmesine karşın inşaatın tamamlanması ile 162 köy ve yeni yerleşim yerlerinin bazıları da sular altında kalmış; 114.000 kişi yerinden edilmiştir. Benzer şekilde proje kapsamında yer alan Andhra Pradesh sulama sistemi ile 63.000 kişinin yer değiştirmesi öngörülürken sistem işlemeye başladığında 150.000 kişi yerinden edilmiştir; Karnataka sulama projesinde de öngörü 20.000 kişinin yer değiştireceği olmasına karşın sonuçta 240.000 kişi yer değiştirmiştir (Roy, 1999).

Baraj inşaatları pek çok yönden yerel halkın yaşamını etkilemekte ve inşaatlara karşı gelişen muhalefetin de temel dayanaklarını oluşturmaktadır (Kala, 2001: 1994-1997). Öncelikle barajın tamamlanması ile birlikte insanlar göç etmek zorunda kalmaktadır. Yeni yerleşim alanlarının planlamasıyla ilgili sorunlar devam ederken, pek çok aile yeniden yerleştirilememiştir. Baraj sadece insanların yaşam alanını değil verimli tarım alanlarını da sular altında bırakmaktadır⁴. Buna bağlı olarak göç eden halkın ekonomik etkinlikleri de değişmektedir; yeni yerleşim alanlarında benzer ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi mümkün olmamaktadır. Öte yandan akarsu yatağındaki değişimin, su kalitesini düşürerek, insanlar dışında diğer canlıların ve ekosistemlerin yaşamını etkilemesi, ekolojik yıkımlara ve hastalıklara neden olabilmektedir. Biyolojik çeşitliliğin azalması, örneğin balıkçılıkla geçinen kesimlerin yaşamlarını kökten değiştirmektedir. Barajın yaratacağı kültürel yıkım da tepkilerin önemli nedenleri arasındadır. Yerel

³ Vandana Shiva’ya göre barajlar nedeniyle yaşanan göçler, yeni yerleşim yerleri açılması için orman alanlarının tahrip edilmesi, göç edenlerin yeni yerleşim yerlerinde eski şartlarını ve suya erişim kolaylığını bulamamaları, protestoların ve direnişlerin yaygınlaşması, sosyal ve ekolojik maliyetlerinin yüksekliğine karşın Dünya Bankası devletlerin enerji politikaları içinde öne çıkan baraj projelerini desteklenmeye devam etmektedir (Shiva, 2007: 88-91).

⁴ Barajın tarım alanları üzerindeki etkisi de tartışmalıdır. Baraj ile 12.000 hektar alanın sulanabilmesi öngörülse de inşaatın tamamlanması ile 81.000 hektar tarım alanı ve ormanlık alan su altında kalmıştır (aktaran Kala, 2001: 1998).

halkın yüzyıllardır edindiği ve yaşam alanlarıyla bağlantılı pratikler göçle birlikte değişime uğramaktadır. Bunun yanında yerli halklar için nehirlerin kutsallığı ve dini ritüellerinin bir parçası olması, kutsal varlığı koruma amacını da eylemlerinin temeline yerleştirmektedir.

B. Narmada Bachao Andolan Hareketi

1980'li yılların başında baraj projelerine ilk kitlesel tepkiler, olumsuzluklardan doğrudan etkilenecek yerli kesimlerden (*adivasis*) değil, Gujarat eyaletinde kent düzeyinde, öğrencilerin ya da eğitilmiş kesimlerin üye olduğu örgütlerden gelmiştir; kentliler, yerel toplulukların bilinçlenmesinde önemli rol oynamıştır (Nilsen, 2007: 283). Madhya Pradesh ve Maharashtra eyaletlerinde de ormanlık alanlarda yaşayan yerli halkın örgütlenmesinde yine büyük kentlerdeki çevre ve insan hakları aktivistleri önemli rol oynamıştır. Bu amaçla kurulan Narmada Vadisi Aydınlanma Komitesi (*Narmada Ghati Navnirman Samiti*) ile Narmada Vadisi Barajdan Etkilenenler Komitesi (*Narmada Ghati Dharangrashtra Samiti*) birleşerek 1985 yılında "Narmada'yı Kurtarma Hareketi"ni (*Narmada Bachao Andolan-NBA*) oluşturmuştur⁵ (Swain, 2010: 47-48).

NBA'nın lideri konumunda öne çıkan isim Tata Sosyal Çalışmalar Enstitüsü'nden Medha Patkar'dır. Bu hareket sayesinde Narmada Projesi ile ilgili protestolar ulusal ve uluslararası düzeye yansıtılmıştır. Hareket, yalnızca yaşam alanlarının korunması ile sınırlı kalmamakta, kalkınma ve enerji politikalarının sorgulanması açısından da önem taşımaktadır (Omvedt, 1984: 1865). NBA, başlangıçta yerleşim yerlerinin sular altında kalması ve yerinden edilme nedenleri ile baraj inşaatlarına karşı çıkarken, SSP karşıtı kampanya sırasında hareket Hindistan'da benimsenen kalkınma modeline karşıtlığını somut olarak ortaya koymuştur⁶ (Nilsen, 2007: 274). NBA'nın katılımcılar, kolektif eylem repertuarı ve kurduğu ulus-ötesi bağlar doğrultusunda irdelenmesi, baraj karşıtı toplumsal hareketin analizini kolaylaştıracaktır.

1. Katılımcılar

Hareketin katılımcı profili çeşitlilik göstermektedir. Başlangıçta, yerinden edilen insanların yeniden yerleştirilmesi için mücadele eden kentli örgütler, adil bir yerleşim politikası için barajlara karşı çıkılması gerektiği fikrine dayanarak muhalefet hareketinin temellerini atmıştır. Barajlardan en çok yerli toplulukların etkileneceği gerçeği doğrultusunda, yerli halkların hakları için mücadele eden örgütler de hareket içinde yer almıştır. Bunun yanında barajların tarımsal üretimi etkilemesi, köylüler ve tarım işçilerinin de NBA'ye katılmasını sağlamıştır.

⁵ NBA temelde barajlar nedeniyle yerinden edilen ve başka alanlara yerleştirilmesi planlanan kesimlerin hakları için mücadele etse de bölgede yeni yerleşim alanlarına taşınmayı kabul eden grupların da var olduğu ve yerlerinden edilmelerine karşın baraj inşaatına karşı olmadıkları (Routledge, 2003: 265) da dikkate alınmalıdır.

⁶ Omvedt (1984: 1867) 1980'li yılların başında baraj karşıtı köylü hareketlerinin yerleştirme sorununa odaklanarak, projelerin içeriği ya da yaratacağı olumsuz etkilerin sorgulanmadığından yakınmaktadır. NBA'nın eylemleri bu eksikliğin giderilmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Baraj karşıtı hareket, geleneksel olarak dışlanan kesimlerin seslerini duyurabilmeleri açısından da önemli bir etki yaratmıştır. Yasal olarak ortadan kalkmasına karşın, Hindistan sosyal ve kültürel yaşamında etkisini sürdüren kast sisteminin dışında bırakılan ve toplumun en aşağı tabakası olarak kabul edilen, yerli (adivasis) ve göçebe halkların dahil olduğu “dokunulmazlar” (*dalit*) ile kadınlar da hareket içinde aktif bir role sahiptir. Sonuç olarak NBA yerli halklar, zengin ve fakir köylüler ile kentli entelektüelleri bir araya getirerek, farklı sınıfların bir arada mücadele ettiği bir blok oluşturmuştur (Subramanian, 1997).

2. Kolektif Eylem Repertuarı

NBA kolektif eylem bağlamında temelde barışçı yöntemleri benimsemektedir. Kitlesele yürüyüş, açlık grevi, oturma eylemi (*dharna*), su altında kalacak bölgelerde düzenlenen gösteriler gibi yöntemleri kullanarak toplumsal tepkiler dile getirilmektedir (Williams ve Mawdsley, 2006: 666). Bunun yanında toplumsal hareket repertuarını genişleten eylemler de gerçekleştirilmektedir. Örneğin *Satyagraha* denilen ve su altında kalacak bölgeleri terk etmemek, muson mevsimi su altında kalacak bölgelerde toplanmak gibi eylemler ya da kendilerini kutsal saydıkları nehre atmak gibi toplu intihar tehditleri de (Roy, 1999) göstericilerin kullandıkları yöntemler arasındadır.

Kala (2001: 1998-99) ve Routledge’a (2003: 257-265) göre NBA ile kurumsal kimlik kazanan hareket, baraj inşaatlarına karşı temelde iki mücadele yöntemini benimsemiştir: söylemsel ve materyal mücadele. Söylemsel mücadele çerçevesinde barajların etkilerini, sürdürülebilir alternatifleri değerlendiren raporlar yayımlayarak, sloganlar üreterek yerli halkların hakları savunulmaya çalışılırken, materyal mücadele ile şiddet içermeyen doğrudan eylemlerle yerli halkların yaşam alanları ve kültürleri savunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında NBA, yerel ekolojik düzenin korunması için ağaç dikme, alternatif enerji projeleri geliştirme, tarımsal faaliyetleri düzenleme gibi girişimlerde de bulunmaktadır. NBA’nın yürüttüğü mücadelede öne çıkan sloganlar (*naras*), hareketin farklı etnik kökenden, cinsiyetten, sınıftan gelen; farklı diller konuşan üyelerini birleştirici ortak bir söylem yaratmıştır (Routledge, 2003: 264).

NBA’nın öncülüğünde yürütülen toplumsal hareketin hukuki mücadele yöntemlerini de kullandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda 1991-1994 arasında hukuksal mücadelenin yoğunlaştığı; ulus-ötesi etki yaratılmaya başlandığı süreçte ulusal ve uluslararası hukuk normlarının uygulanması için baskının arttığı görülmüştür (Rajagopal, 2004: 25-28). Eyalet yönetimleri ve ulusal hükümet tarafından verilen vaatlerin yerine getirilmemesi sonucunda 1994 yılında NBA, yaşam hakkı ilkesine dayanarak ve kamu yararının ihlali gerekçesi ile SSP aleyhine Yüksek Mahkeme’ye başvurmuştur. 1996’da mahkemenin, eyaletlerin karşı karşıya gelmeden önce sorunu kendi aralarında çözmeleri yönündeki görüşünü açıklaması, NBA’nın mücadelesini farklı bir boyuta taşımış; alternatif projelerin üretilmesi, eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması gibi çalışmalara hız verilmiştir (Rajagopal, 2004: 30-32). Bu süreçte farklı STKların bir araya geldiği şemsiye bir örgüt olan “Halkların Ulusal İttifakı Hareketi”nin oluşturulmasına da öncülük edilerek, ulusal mücadele güçlendirilmeye çalışılmıştır.

3. Ulusötesi Ağ Oluşturma

NBA, kurduğu ulusötesi bağlar sayesinde uluslararası desteğe de sahiptir. Örneğin, *Friends of River Narmada* (Narmada Nehri Dostları) adlı, NBA'nın mücadelesine destek olmak amacıyla hareket eden, imza kampanyaları, eğitim faaliyetleri ve araştırma projeleri yürüten, bireysel ve örgütsel katılıma açık uluslararası bir koalisyon mevcuttur (Friends of River Narmada, 2011). Bunun yanında 2000 yılı Muson mevsiminde düzenlenen eylemlere İngiltere, Kanada, ABD ve Hollanda'dan aktivistler, araştırmacılar ve öğrenciler de katılmıştır (Routledge, 2003: 256). NBA, neoliberalizme ve onu destekleyen uluslararası kuruluşlara karşıtlığını vurgulayarak mücadelesini küresel boyuta taşıyabilmiştir; benzer amaçlar taşıyan ulus-ötesi sivil toplum kuruluşları ile oluşturduğu bağ sayesinde ortaya çıkan küresel dayanışma, kolektif mücadeleyi de kolaylaştıran bir unsur olmuştur (Kala, 2001: 2000).

C. Geniş Katımlı Toplumsal Hareket, Sonuçsuz Eylemler

Narmada Vadisi Projesi'ne karşı kitlesel tepkilerde 1979-1988 arasında toplumsal talepler, yerinden edilen insanların yeniden yerleştirilmesine odaklanırken; 1988'den 1991'e kadar çevresel konuların ön plana çıkıp kitlesel eylemlerin yoğunlaştığı, buna karşı yönetimlerin baskısının ve müdahalesinin arttığı bir süreç yaşanmıştır (Rajagopal, 2004: 15-25). 1990'lı yıllardan itibaren baraj projelerinin iptali yönündeki toplumsal talepler ve bu amaçla düzenlenen gösteriler de artmıştır. Yerel düzeyde ortaya çıkan baraj karşıtı hareketler bir araya gelerek "Büyük Barajlara Karşı Ulusal Kampanya"yı başlatarak, farklı amaçlar için mücadele eden ülkenin değişik kesimlerinden pek çok örgütü ortak bir amaç için bir araya getirebilmiştir.

1990 yılında NBA, düzenlediği kampanya ile SSP'nin teknik, ekonomik, sosyal ve çevresel bağlamda yaratacağı olumsuzluklar nedeniyle inşaatın durdurulması için yönetim üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Ulusal ve yerel düzeyde verilen sözlere karşın herhangi bir sonuç alınamaması kitlesel hareketi tetiklemiştir. Aralık 1990'dan Ocak 1991'e kadar devam eden "Halkın Kalkınması İçin Mücadele Yürüyüşü" (*Jan Vikas Sangharsh Yatra*) eylemi gerçekleştirilmiştir. 6000 kişinin katıldığı, baraj bölgesine yapılan yürüyüş sonunda göstericilerin bir kısmı 21 gün sürecek açlık grevine başlamıştır (Nilsen, 2007: 285).

Toplumsal hareketlerin polisin ve yerel güvenlik güçlerinin sert müdahalesi ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Yerli bir kadına tecavüz, 15 yaşında yerli bir gencin öldürülmesi gibi nedenlerle hüküm giyen polisler mevcuttur. NBA'nın 24 Ağustos 2000 tarihinde Nimgavhan'da pek çok sivil toplum örgütüne çağrı yaparak düzenlediği "Narmada'nın Hikayesi" etkinliği de polisin doğrudan müdahalesine sahne olmuştur. Toplantıya katılmak üzere Baroda'da bir ara gelen ve aralarında Delhi Yüksek Mahkemesi eski başkanı R. Sachchar, eski parlamento üyesi H. Mehta, insan hakları savunucusu G. Patel, Marathi dergisi editörü V. Bal'ın da bulunduğu grup, polis tarafından yasal bir gerekçe olmadan gözaltına alınarak, etkinliğe katılmaları engellenmiştir (Kala, 2001: 1998). Yerel yetkililerin şiddet içeren tepkileri de hareketin karşılaştığı

zorluklardan biridir. Çoğunluğun Hindu ve kast sistemine dahil olduğu bir bölgede özellikle yerli haklarına dayanan hareket, eyalet yönetimlerinden tepki görmektedir. Örneğin barajın temiz enerji sağlayacağını ileri süren Gujarat hükümeti, NBA’yı kalkınma karşıtı olmakla suçlamıştır (Williams ve Mawdsley, 2006: 667). Ulusal hükümet de hareketlere karşı kayıtsız kalabilmektedir; örneğin inşaatları ve yerlerinden edilmelerini protesto etmek için Delhi’ye gelen 3000 kişilik grup ne Devlet Başkanı ne de Sosyal Adalet Bakanı ile görüşmeyi başarmıştır (Roy, 1999).

Öte yandan NBA’nın SSP’ye karşı Yüksek Mahkeme’ye yaptığı başvuru, 2000 yılında sonuçlandırılmıştır. Mahkeme, devletin öncelikleri, ulusal çıkar gibi gerekçeler ile bir an önce barajın tamamlanması yönünde görüş bildirmiştir (Nilsen, 2007: 286). Kararı değerlendiren Başbakan Yardımcısı, Sardar Sarovar gibi kalkınma projelerine karşı çıkanların başka ulusların çıkarına hareket ettiğini belirtmiştir (Rajagopal, 2004: 35). Bu yorum merkezi yönetimin toplumsal hareketlere bakışımı da özetler niteliktedir. Merkezi kurumların toplumsal tepkilere karşın politikalarında diretmesi, sivil toplumun taleplerini dikkate almayan tutumu ekonomik önceliklerin, yaşamsal çıkarlara dayanan demokratik hak taleplerini geride bıraktırdığını göstermektedir.

Ulusal ve yerel hükümetlerde hakim olan kalkınma ideolojisi, ülkenin ya da bölgenin refahı ile tüm toplumun refahının sağlanabileceğini öngörmektedir. Bu çerçevede hükümetler baraj projelerine karşı alternatif enerji projeleri öne sürerek mücadele eden halkın ulusal çıkarlarla çatıştığını düşünmektedir (Baviskar, 2007: 6-7). Toplumsal talepler ulusal çıkarlarla çeliştiği düşüncesiyle reddedilmekte, toplumsal hareketlerin katılımcıları kalkınma karşıtı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durum baraj karşıtı toplumsal hareketlerin mücadelesine son vermemiştir; özellikle ulus-ötesi kamuoyunu harekete geçirecek etkinlikler sürdürülmektedir. NBA, yerel düzeyde başlattığı mücadele ve direnişi ulusal ve uluslararası alana yaygınlaştırarak önemli bir başarı elde etmiştir. Küresel desteğe sahip hareket, yerel halkın durumunu iyileştirecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamasına karşın baraj projesinin durdurması ya da alternatif projelerin yürürlüğe konması yönünde bir etki yaratamamıştır.

II. Türkiye’de Baraj Karşıtı Toplumsal Hareketler

Cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye, ülkenin kalkınma politikaları içinde büyük baraj projelerine önem vermiştir. 1930’lı yıllarda enerji ve tarımsal üretimin verimliliğini artırma hedefiyle başlatılan Keban Projesi, 1980’li yıllardan itibaren genişletilerek Güneydoğu Anadolu Projesi’ne (GAP) dönüştürülmüştür. Projenin ekonomik kalkınma kadar sosyal kalkınmanın sağlanması, bölgesel refahın artırılması gibi amaçları da bulunmaktadır (GAP, 2014). Öte yandan baraj projesi çerçevesinde su altında kalan yerleşim yerlerinin taşınması, yerinden edilen insanların yeni yerleşim alanlarında yaşadıkları sorunlar (Parlak, 2006) barajlara yönelik tepkileri artırmıştır. Barajların sorgulanması sürecinde kamuoyunun bilinçlendirilmesinde İlisu ve Yortanlı barajlarının inşaatına karşı ortaya çıkan tepki ön plandadır. İki mücadelede de Hasankeyf ve Allionoi gibi

kültürel miras açısından büyük önem taşıyan tarihi yerleşimlerin sular altında kalmasının engellenmeye çalışılması, barajların sosyal ve ekolojik etkilerinin ulusal kamuoyunda tartışılmaya başlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca bu iki mücadelede de uluslararası kamuoyunu harekete geçirecek girişimlerde bulunulmuştur⁷.

Türkiye’de barajların olumsuz etkilerinin tartışılmaya başlaması, yerel HES projelerine karşı gelişen toplumsal hareketlerin de tabanını güçlendirmiştir. Toplumsal tepkilere karşın Yortanlı Barajı 2011 yılında tamamlanırken, İlisu Barajı’nın tamamlanmasına yönelik proje de yürütülmeye devam etmektedir⁸. Bunun yanında 2000’li yıllardan itibaren büyük baraj projeleri yerine daha düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu olduğu iddia edilen HES projeleri (DSİ, 2012) devlet politikası içinde teşvik edilmeye başlanmıştır.

A. HES İnşaatları ve Fırtına Vadisi Örneği

Türkiye’de 2000’li yıllarda hız kazanan HES inşaatları, ülkenin enerji ve tarımsal sulama ihtiyacına dayanılarak gerekli kabul edilmektedir. Ülkenin enerji ihtiyacının % 24.8’i HES’lerden karşılanırken, 2013 yılında 560 HES lisansı verilmiştir. 2013 yılı itibarıyla hidrolik potansiyelin % 41’lik kısmı işletilmekte, % 27’lik kısmının ise inşa halindeki projelerle işleme açılması planlanmaktadır. Enerji Bakanlığı 2023 yılına kadar elektrik üretiminde tüm hidrolik potansiyelin kullanılmasını hedeflemektedir (Enerji Bakanlığı, 2014). Bakanlığın bu kararı, enerji politikaları içinde baraj inşaatlarına verilen önemi göstermektedir. Teknik nedenlerle ülkenin dağlık bölgelerinde yoğunlaşan HES projeleri başta Doğu Karadeniz Bölgesi olmak üzere, Doğu Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Farklı bölgelerdeki benzer sosyal, ekolojik ve kültürel kaygılar toplumun farklı kesimlerinin bir araya geldiği etkili bir mücadeleyi doğurmuştur.

HES’lere yönelik eleştirilerin temelinde inşaatların ekolojik ve toplumsal yaşam üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler yer almaktadır. HES inşaatı öncelikle bölgenin flora ve faunasında tahribat yaratmakta, akarsuda ciddi bir kirlilik gözlenmektedir⁹. İnşaatın başlamasından HES’in işleme açılmasına kadar akarsu seviyesinde ve rejiminde yaşanan değişim sucül ekosistemi bozmakta, can

⁷ Özellikle Hasankeyf’in korunması konusunda yürütülen mücadele ulus-ötesi bağlar kurmakta başarılıdır. Amazon’da yapılmak istenen Belo Monte Barajı’na karşı yürütülen hareket ile sergilenen dayanışma bunun en somut göstergesidir. 2013 yılında tamamlanan “Democracy” belgeseli ile iki mücadelenin ortak noktaları üzerinden büyük barajların olumsuz etkileri irdelenmiştir.

⁸ Protestoların devam ettiği ve alternatif projelerin öne çıktığı (Allionoi, 2008) süreçte, Şubat 2011’de Yortanlı Barajı’nda su tutumuna başlanmış ve Allionoi antik kenti baraj suları altında kalmıştır. Baskılar sonucunda uluslararası finans kuruluşları İlisu Baraj Projesi’nden desteklerini çekmelerine karşın, yerli firmaların yürütücülüğünde proje sürdürülmektedir (Özgentürk, 2012). Bu durum ulusal ve uluslararası kamuoyundan baskılar gelmesine karşın, politik kararlarda diretilmediğinin göstergesidir.

⁹ İnşaat alanına ulaşım için açılan yollar pek çok ağacın kesilmesine, ormanın tahripatına, erozyon ve toprak kaybı riskine neden olmaktadır. İnşaat atıklarının da akarsu yatağına dökülmesi hem su kaynaklarını kirliletmekte hem de ekolojik yıkım yaratmaktadır.

suyunun¹⁰ yetersizliği ekolojik yaşamı tehdit etmektedir. HES'lerle birlikte akarsudaki bozulma, bölgenin su kaynaklarına bağlı yaşam tarzını, kültürü ve ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir (Özalp vd., 2010). Elektrik Mühendisleri Odası Doğu Karadeniz HES Teknik Gezisi Raporu'nda (2010) HES projelerinin sucul canlıların yaşam alanları, sosyo-ekonomik ve kültürel sistemler üzerindeki olumsuz etkilerinin daha büyük boyutlu zararlara neden olacağı belirtilmektedir. ayrıntılarıyla ele almaktadır. Raporda su havzaları arasında ihtiyaçlara göre su transferinin yapılabileceği belirtilmekle birlikte, HES projelerinin yaratacağı sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunların uzun vadede geri döndürülemez sonuçlar doğuracağı dile getirilmiştir¹¹.

HES karşıtı ilk kitlesel tepkiler Doğu Karadeniz Bölgesi'nden yükselmiştir. 1990'lı yılların ortasında Fırtına Vadisi'nde BM Holding tarafından inşa edilmesi planlanan HES'e karşı yerli halk tepki göstermiş; ulusal ve uluslararası düzeyde bir kamuoyu oluşturmayı başarmıştır. 1998 yılında, santralin temelini atılması planlansa da ÇED raporunun onaylanmaması ve yükselen tepkiler sonucu inşaata başlanamamıştır. Mayıs 1998'de Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun (KTVKK)¹² Fırtına Vadisi'nde pek çok noktayı doğal ve arkeolojik sit ilan eden kararlarına karşın, Haziran ayında Çevre Bakanlığı projenin ÇED olumlu raporunu imzalamış ve dönemin başbakanı M. Yılmaz'ın da katıldığı bir tören ile santralin temeli atılmıştır. Bu durum toplumsal tepkiye karşın siyasi iradenin politikalarından vazgeçmediğini göstermektedir.

21 Ağustos 1998 tarihinde ise Çamlıhemşin Hemşin Vakfı, Şenyuva Köyü Tüzel Kişiliği, Orta Köyü Tüzel Kişiliği, Çamlıhemşin Konaklar Mahallesi Muhtarlığı gibi sivil toplum kuruluşları ve idari birimler bir araya gelerek toplam 305 kişinin itirazı ile Trabzon İdare Mahkemesi'nde, Çevre Bakanlığı'nın "ÇED Olumlu" kararı aleyhine, yürütmenin durdurulması istemiyle dava açmıştır. Aynı süreçte inşaatın durdurulması ve projeden vazgeçilmesi için ulusal bir imza kampanyası başlatılmış, WWF International Genel Başkanı da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Çevre Bakanı'na konuyla ilgili birer mektup

¹⁰ Can suyu ya da telafi suyu HES yapımından sonra doğal yaşamın devamı için akarsuyun doğal yatağına bırakılacak su miktarını ifade etmektedir. Bu miktarın belirlenmesi için dikkate alınması gereken pek çok ölçüt olmasına karşın yasal düzenleme ile rakamsal bir sınır getirilmiştir. Bu noktada eleştirilen sosyal ve ekolojik değişkenler dikkate alınmadan verili bir miktarın akarsu yaşamında ve çevresinde olumsuzluk yaratacağıdır (Özalp v.d., 2010: 682). Mevcut inşaat ve işletmeler yasal sınırdaki can suyunun yetersizliğini göstermektedir. Üzerinde HES inşa edilen akarsular kurumaktadır.

¹¹ HES projelerinin enerji üretimine sağlayacağı katkı da tartışmalıdır. Projelerin çoğu telef edilemeyecek sosyal ve ekolojik zararlara neden olduğu için dışsal maliyetlerinin de büyüklüğü dikkat çekmektedir. Bunun yanında ekolojik ve sosyo-kültürel öncelikleri dikkate alacak alternatif projelerin geliştirilmesiyle hem enerji üretiminde verimliliğin artırılması hem de geri döndürülemez zararla oluşacak maliyetlerin azaltılması mümkündür.

¹² 2011 yılında yayımlanan 648 sayılı KHK ile KTVKK'nın doğal sit ilan etme yetkisi elinden alınmıştır. Bu yetki Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Tabiat Varlıkları Koruma Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu durum merkezin karar alma yetkisini artırırken, yerel sorunlarda toplumun taleplerini dikkate alarak müdahil olabilecek yerel kurumları devre dışı bırakmaktadır.

göndermiştir. Bu durum bölgedeki toplumsal hareketin ulus-ötesi ses getirdiğinin de göstergesidir. 27 Mayıs 1999'da Trabzon Bölge İdare Mahkemesi kararlarının temyizinin ardından başlayan itiraz süreci, Danıştay 6. Dairesi'nin, Trabzon Bölge İdare Mahkemesi'nin verdiği "ÇED raporunu iptal eden" kararını onaylaması ile son bulmuştur. Karar, yerel halkın mücadelesine hukuki bir meşruiyet kazandırmıştır (Şan, 2005). Yerelde başlatılan toplumsal mücadele, hukuk kurallarının uygulanmasıyla başarıyla sonuçlanmıştır. Fırtına Vadisi'ndeki mücadelenin etkililiği HES inşaatı planlanan başka bölgelerde de toplumsal hareketleri cesaretlendirmiştir.

B. HES Karşısı Mücadeleleri

Fırtına Vadisi'ndeki mücadele Doğu Karadeniz'in ve Türkiye'nin farklı bölgelerinde hız kazanan inşaatlara karşı verilen mücadelelere örnek olmuştur. Artvin (Borçka, Şavşat, Arhavi), Rize (Hemşin, Fındıklı, Senoz, İkizdere), Trabzon (Tonya, Solaklı), Kastamonu (Loç), Tunceli (Munzur), Erzurum (Tortum), Muğla (Yuvarlakçay), Antalya (Alakır, Ahmetler) gibi bölgelerde yerli halk, yaşam haklarının ve suya erişimlerinin kısıtlanmaması için HES'lere karşı protesto eylemlerine girişmişlerdir. HES karşıtı hareketler katılımcıları ve eylem repertuarları yönünden irdelenecektir¹³.

1. Katılımcılar

Yerel düzeyde başlayan HES karşıtı hareketlerde köylülerin aktif katılımı önem taşımaktadır. HES inşaatlarının çoğunluğunun kırsal bölgelerde yer alması, yaşam alanları, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetleri doğrudan etkilenecek köylüler protestolarda öncü rol oynamaktadır. Toplumsal bir reflekse, yaşam alanını korumak için başlayan protestolar zamanla bilinçli bir toplumsal harekete dönüşmektedir. Bu durumda köylülere destek olan kentlilerin mücadeleye katılımı önem taşımaktadır. Özellikle baraj yapılan bölgeden büyükşehirli göç eden kesimler direnişlerin basına yansımada etkin rol oynamıştır. Bunun yanında HES'lerin yaratacağı olumsuzluğu ortaya koyan uzmanların (meslek kuruluşları gibi) desteği de kamuoyu yaratılmasında etkilidir. HES karşıtı yerel hareketlerin bir arada seslerini duyurabildikleri "Derelerin Kardeşliği Platformu" (DEKAP) ve "Türkiye Su Meclisi" gibi oluşumların da mücadelelerin ulusal kamuoyuna yansıtılmasında yararı olmuştur.

Fındıklı'daki HES direnişi sırasında oluşturulan Derelerin Kardeşliği girişimi, bugün farklı bölgelerde sürdürülen HES mücadelelerini içeren bir ulusal platform halini almıştır. Su hakkının yaşam hakkının parçası olduğunu savunun platform, köylü ve kentlilerin bir arada mücadelesi ve direnme haklarına vurgu yapmaktadır. Doğrudan mücadelenin içinde yer alan kesimlerin söz hakkı üstünlüğü ve belirleyiciliğine önem veren platform, halkın öz gücüne dayalı, bağımsız mücadeleden yana olduğunu belirtmektedir¹⁴. Su hakkını savunan, suyun ticarileşmesine karşı çıkan Türkiye Su Meclisi ise Ocak 2010'da Rize İkizdere'de doğa hakkının anayasal güvence altına alınarak suyun kamu

¹³ Hareketlerin ulus-ötesi bağlarının zayıflığı nedeniyle bu konuda ayrı bir başlık açılmamıştır.

¹⁴ Derelerin Kardeşliği Platformu sözcüsü Özge Ozan'ın, 25 Ocak 2011 tarihinde Antalya AKM'de düzenlenen panelde yaptığı konuşmadan derlenmiştir.

tarafından sahiplenilmesini sağlayan bir su politikasının oluşturulmasını ve suyla ilgili yanlış uygulamaların düzeltilmesini sağlamak amacıyla bir araya gelen sivil oluşumlar ve bireyler tarafından kurulmuştur (Türkiye Su Meclisi, 2012).

Bu örgütler ulusal düzeyde kampanyalar yürütmekte, HES’lere karşı çıkma nedenlerini ortaya koymakta ve taleplerini kabul ettirebilmek için direnmektedir. Nisan 2011 tarihinden başlatılan “Büyük Anadolu Yürüyüşü” eylemi HES’lere ve suyu ticarileştiren politikalara karşı girişilen en önemli eylemlerden biridir. Nisan ayı başında “Anadolu’yu Vermeyeceğiz” sloganı ile ilk adımı Artvin’den atılan eylemin¹⁵ hedefi, Türkiye’nin 7 farklı bölgesinden kervanlar¹⁶ ile yola çıkan grupların 40 günlük yürüyüş sonunda Ankara’da bir araya gelmesidir (ntvmsnbc, 2011; Hürriyet, 2011; DEKAP,2011). 20 Mayıs 2011 tarihinde Ankara’nın Gölbaşı ilçesine ulaşan grupları Ankara Emniyet Müdürlüğü’nün durdurması¹⁷ üzerine göstericiler oturma eylemi başlatmıştır (CNNTürk, 2011(a)). 17 gün Gölbaşı’nda polis gözetiminde bekletilen göstericiler, Ankara’ya girmeden eyleme son vermek zorunda kalmıştır. Türkiye çapında ses getiren bu eylemin ardından geniş katımlı, ulusal ölçekli ve farklı hareketleri bir araya getiren başka bir protesto gerçekleşmemiştir. Farklı yerelliklerdeki eylemler arasında dayanışma mesajları yayınlansa da yerel hareketler arasında koordinasyon ve ortak eylem pratiği yeterince gelişmemiştir.

2. Kolektif Eylem Repertuarı

HES karşıtı protestolarda benimsenen yöntemler (repertuar) arasında kent merkezlerinde protesto gösterisi ve oturma eylemi düzenlemek, şantiye alanında iş makineleri önünde oturma eylemi yapmak (bazı bölgelerde iş makinelerine karşı taşlı-sopalı saldırılar da söz konusudur), inşaat bölgesinde çadır kurarak eylem yapmak, yol kapatmak, basın açıklamasında bulunmak yer almaktadır (Hamsici, 2011). Hareketlerin repertuarı içinde iletişim yollarının etkin kullanımı da öne çıkmaktadır. Yazılı medyanın yanında internet siteleri (Rızvaoğlu ve Mahmutoğlu, 2009) ve sosyal medya aracılığıyla hareketler seslerini daha geniş kesimlere duyurabilmektedir. Yerel hareketlerin internet kullanımının yaygınlaşmasına karşılık ortak platformların web sayfalarının güncel olmaması önemli bir eksikliklerdir. 21.yüzyıl iletişimin ve eylemselliğin interaktif düzeye taşındığı, bilinçlenmenin ve ortak mücadelenin internet üzerinden yaygınlaştığı bir dönemken, toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren HES karşıtı hareketlerin interaktif katılım yollarını çeşitlendirmesi önemlidir. Son dönemde televizyonda

¹⁵ Göstericilerin temel talepleri, doğayı meta olarak gören kalkınma modelinden vazgeçilmesi, doğanın yaşama hakkının anayasal güvence altına alınması; kırsaldan kente göçü engelleyecek politikalar geliştirilmesi; kırsal yaşamı, kültürel mirası ve biyolojik çeşitliliği tehdit eden HES ve baraj inşaatlarının durdurulması, ormanları tahrip edecek yasal düzenlemelerden vazgeçilmesi; doğayı tahrip eden madencilik faaliyetlerinin durdurulması, GDO’lu ürünlerin, hibrit tohumların ve kimyasal madde kullanımının durdurulması; termik ve nükleer santral yatırımlarının durdurulması; ÇED Yönetmeliği’nin iptal edilmesi; Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanun Tasarısı’nın geri çekilmesi, Yenilebilir Enerji Kanunu’nun iptal edilmesi doğrultusundadır (Güvemli, 2011: 10).

¹⁶ Katılımcılar çadırları, at arabaları, develeri, eşekleri ve köpekleri ile yürüyüşe katılmıştır.

¹⁷Hayvanları ile yürüyen grubun trafiği tehlikeye sokacağı gerekçesi ile Ankara’ya girişleri engellenmiştir.

yayımlanan dizilerde ve sinema filmlerinde de HES protestolarının konu edilmesi¹⁸ HES karşıtı mücadelenin geniş kitlelere duyurulması ve kamuoyu oluşturulması açısından yeni ve etkili bir yöntemdir.

HES protestolarında barışçıl eylem yöntemleri benimsenmesine karşı güvenlik güçleri ağır müdahalelerde (gaz bombası kullanmak gibi) bulunabilmekte, gösterilerde yaralananlar olmaktadır. Örneğin 26 Eylül 2011 tarihinde Erzurum Tortum'daki HES karşıtı oturma eyleminde polisin göstericilere biber gazlı müdahalesi ile yaralananlar olmuştur (CNNTürk, 2011(b)). Mayıs 2011 tarihinde Başbakan'ın Hopa'ya yaptığı seçim gezisi sırasında HES'leri protesto eden gruba polisin tazyikli su ve gaz bombası kullanarak ağır müdahalesi pek çok kişinin yaralanmasına neden olurken, Metin Lokumcu hayatını kaybetmiştir (Karaca, 2011). 2013 yılında ise Ahmetler Kanyonu'na HES yapılmasını protesto eden köylüler, inşaat şirketinin silahlı adamları tarafından saldırıya uğramış, iş makineleri köylülerin üzerine sürülmüştür. Bu olaydan sonra inşaat alanında çadır kurarak nöbet tutmaya başlayan köylüler üç kez daha silahlı saldırıya uğramıştır (Koç, 2014).

Kamu yararı ilkesini temel alan protestolar düzenleyen hareketler, toplumsal mücadelelerini yasal düzeye de taşıyarak bölge idare mahkemelerine dava açma yolunu temel mücadele yöntemleri arasında benimsemiştir. Örneğin Rize'de 2013 yılında yurttaş Kazım Delal, Andon Vadisi'nde yapımı planlanan HES projesine karşı ineğini satıp, banka kredi alarak idare mahkemesine dava açmıştır¹⁹ (Yavuz, 2013). İdare mahkemeleri sosyo-ekonomik ve ekolojik gerekçelerle HES inşaatları için yürütmeyi durdurma kararı vererek halkın projelere karşı tepkilerinde haklılıklarını ortaya koymuştur. Yalnızca Karadeniz Bölgesi'nde 80'in üzerinde dava açılırken, sonuçlanan 46 davanın 45'inde yargı, HES karşıtlarının gerekçelerini geçerli bulmuştur (EMO, 2011: 40). En son 5 Mart 2014 tarihinde Alakır Vadisi'nde yapımı planlanan HES'e karşı Karacaören Dayanışma Derneği ve Alakır Nehri Kardeşliği girişiminden 17 kişinin Antalya 2. İdare Mahkemesi'nde açtığı davada ÇED olumlu raporuna dair yürütmeyi durdurma kararı verilmiştir (Çınar, 2014). İdare mahkemeleri, HES'lerin yaratacağı sosyo-ekonomik ve ekolojik olumsuz etkilere değinen bilirkişi raporlarına ve kamu yararı ilkesine dayanarak yürütmeyi durdurma kararı vermesine karşın HES inşaatları devam etmektedir. Özellikle merkezi yönetimin toplumsal tepkilere ve hukuki kararlara rağmen HES konusundaki ısrarını

¹⁸ 2013 sonlarında ülkenin en çok izlenen kanallarından biri olan Show Tv'de, kamuoyunca tanınan popüler oyuncularla çekilen "Sevdaluk" dizisi ile 2014 başında vizyona giren "Bizum Hoca" filminde senaryo HES inşaatları üzerinden şekillenmektedir.

¹⁹ HES mücadelelerinde sembol haline gelen "yurttaş Kazım"ın açtığı dava "ÇED gerekli değil" kararının iptal edilmesinin ardından, inşaat şirketinin hazırlattığı ÇED raporu ile HES inşaatı yeniden başlamıştır. Kazım Delal'in açtığı ikinci dava "ÇED olumlu" kararının iptali ve yürütmenin durdurulması kararı ile sonuçlanmıştır; Mahkeme gerekçeli kararında HES'lerin yaratacağı olumsuzluklara da değinmiştir. Ayrıca DSİ'nin su kullanım hakkını şirkete devreden anlaşması aleyhine Danıştay'a açtığı dava da anlaşmanın yürütmesinin durdurulması kararı ile sonuçlanmıştır (Kaçar, 2013).

sürdürmesi toplumsal hareketin daha geniş bir tabanda yaygınlaştırılması ve genişletilmesini gerektirmektedir.

C. Parçalı Yapı, Etkisiz Mücadele

Toplumsal tepkilere, uzman kuruluşların HES’lerin olumsuz etkilerini ortaya koyan raporlarına ve mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararlarına karşın Türkiye’nin farklı bölgelerinde HES inşaatları sürdürülmektedir. Türkiye’deki HES karşıtı mücadelede toplumu örgütleyen pek çok kuruluş olmasına karşın, bunlar arasında bir koordinasyon bulunmamaktadır. Örneğin Derelerin Kardeşliği Platformu, yerel mücadelelere ağırlık verirken, farklı kesimlerin bir araya geleceği ortak bir ulusal mücadele içinde yer almamaktadır. Platform sözcüsü, Türkiye Su Meclisi gibi diğer kuruluşlar ile “yaklaşım” farkı nedeniyle ortak mücadele içinde yer alınmadığını belirtmiştir. Platform, “Büyük Anadolu Yürüyüşü”ne de katılmamıştır. HES karşıtı mücadelelerdeki bu çok parçalı yapı, beklenen sonuçların alınmasını da zorlaştırmaktadır. Benzer amaçlarla mücadele eden örgütlerin, aralarındaki yöntem ve yaklaşım farklılıklarını bir yana bırakarak ortak bir amaç için uzlaşa sağlayarak bir araya gelebilmesi, ortak bir söylem çerçevesinde ortak mücadele edebilmesi; HES’leri durdurmakta, suya erişimi ve doğal dengeyi korumakta daha etkili olabilecektir. Mahkeme kararlarının HES karşıtı hareketlerin gerekçelerini onaylayan kararlarına karşın, merkezi yönetimin HES politikalarını uygulamakta direnmesi; toplumsal hareketlerin ortak mücadelesinin güçlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

HES karşıtı toplumsal hareketlerin kendi aralarında ve suyla ilgi konularda mücadele eden diğer hareketler arasında koordinasyonun sağlanması bağlamında “Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu”nun (STHP) Ocak 2012 tarihinde düzenlediği forum önem taşımaktadır. Türkiye’nin farklı bölgelerinden 99 farklı dernek ve kuruluş, yaşam alanlarını ve yaşamı savunan mücadelelerin birleştirilmesi amacıyla bir araya gelmiştir. Mücadeleler Birleşiyor Forumu Sonuç Bildirgesi’nde forum katılımcıları arasında yer almayan mücadelelerin de desteklendiği belirtilirken, suyu ticarileştiren HES’ler, özel şirketlere tanınan kullanım hakkı gibi uygulamalara karşı da mücadele içinde bulunduğu dile getirilmiştir. Bildirgenin asıl önemli yanı ortak mücadelenin ve dayanışmanın önemini vurgulamasıdır (STHP, 2012). Platform en son Şubat 2014’te İstanbul’da düzenlenen HES Fuarında protesto gösterisi gerçekleştirmiştir.

Türkiye’de HES karşıtı toplumsal hareketlerin mücadelesini destekleyecek diğer bir önemli nokta da uluslararası ve ulus-ötesi bağların kurulmasıdır. Bu bağlantıların eksikliği, konuyla ilgili uluslararası bir kamuoyu yaratılmasını, ulus-ötesi destek sağlanmasını ve benzer mücadeleler ile ortak eylem geliştirilmesini zorlaştıran bir unsurdur. Bu nedenle interaktif iletişim yollarının yaygınlaştığı süreçte, HES karşıtı hareketlerin ulus-ötesi ağlarla bağlantı kurarak, mücadelelerini genişletmeleri olasıdır. Bu sayede hem seslerini daha geniş kesimlere duyurmak hem de uluslararası kamuoyu oluşturmak kolaylaşabilecektir. Bu bağlamda HES karşıtı mücadelede öne çıkan örgütlerin bir çatı altında araya gelmesi yerel mücadelelerin koordinasyonu ve toplumsal

taleplerin karşılanması kadar ulus-ötesi bağların kurulması açısından da etkili bir adım olacaktır.

Sonuç

Hindistan ve Türkiye birbirinden farklı tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklere sahip iki ülke olmasına karşın, iki örnekte de merkezi yönetimlerce desteklenen baraj inşaatlarına direnen toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Hindistan'da tarım faaliyetleri için gerekli olan sulamaya ve enerji ihtiyacının sağlanmasına katkı yapacak baraj projeleri, devlet politikasının parçası ve ulusal çıkarın gerekliliği olarak yansıtılmaktadır. Türkiye'de de merkezi yönetim, enerji ihtiyacıyla bağlantılı olarak barajlar konusunda benzer bir bakış açısına sahiptir. Buna karşı iki ülkede de toplumsal hareketlerin talepleri yaşam hakkı doğrultusunda baraj projesinden vazgeçilmesi ve alternatif projelerin dikkate alınması yönündedir. Bu doğrultuda iki örnekte de toplumsal hareket çerçevesinde kentliler ile köylülerin (ve yerlilerin) ortak bir amaç için bir araya gelerek mücadele edebildiği örgütlerin varlığı dikkat çekmektedir. Narmada Vadisi örneğinde NBA gibi farklı örgütleri ve kesimleri bir araya getiren bir çatı örgüt bulunması, mücadelenin yerel düzeyden ulusal ve ulus-ötesi boyuta taşınmasını kolaylaştırmıştır. NBA'nın farkı kurduğu ulus-ötesi bağlar sayesinde uluslararası düzeyde de kamuoyu yaratabilmesidir. İki ülkede de baraj karşıtı mücadeleler temelde barışçı yöntemleri benimsemiştir. Oturma eylemleri, imza kampanyaları, yürüyüşler, inşaat alanında düzenlenen işgaller ortak protesto biçimleridir; bunun yanında Hindistan'da toplu intihar tehdidini de içeren radikal eylemlerin varlığı, kültürel ve toplumsal farklılıkların toplumsal hareket repertuarını çeşitlendirebildiğini göstermektedir.

Narmada Vadisi'nde etkili protesto yöntemleri benimseyen toplumsal hareketlere karşın inşaatı devam eden baraj projesinin engellenmesi mümkün olmamıştır. Ulusal ve ekonomik çıkarlar yerli halkların yaşamlarından ve taleplerinden daha önemli kabul edilmektedir. Merkezi yönetimin güçlü yapısı da dikkate alındığında Hindistan'daki baraj karşıtı toplumsal hareketlerin taleplerini elde etmekte yetersiz kaldıkları gözlenmektedir. Baraj inşaatının devam etmesi yönünde alınan karara karşın toplumsal hareketler mücadelelerine son vermemiştir; ulusal eylemlerin yanı sıra uluslararası kamuoyunu harekete geçirecek ilişkiler kurmaya, kampanyalar düzenlemeye devam edilmektedir²⁰. Hindistan'daki baraj karşıtı mücadelenin farklı yerellikler için örnek olması ve uluslararası bir kamuoyu oluşturması, Hint hükümeti üzerindeki baskının artırılmasını da kolaylaştırabilecektir²¹.

Türkiye'deki HES karşıtı mücadelelerin farklı örgütler aracılığıyla sürdürülmesi ve yerel hareketler arasında ortak eylem gerçekleştirilmesini

²⁰ Bu durumda V. Shiva, A. Roy gibi küresel aktivistlerin kurdukları ilişkiler ve oluşturdukları duyarlılığın etkisi büyüktür. Bu isimlerin katkıları ve Dünya Sosyal Forumu gibi küresel duyarlılık yaratabilen oluşumlar çerçevesinde kurulan iletişim ile Hindistan'daki baraj karşıtı mücadele tüm dünyada tanınırlık kazanmıştır.

²¹ Hindistan'da merkezi hükümetin, ulusal ve ulus-ötesi toplumsal baskılara direnebilmesinde ekonomik ve askeri gücüne bağlı olarak sahip olduğu uluslararası desteğin rolü olduğu belirtilebilir.

sağlayacak koordinasyonun eksikliği, HES karşıtı toplumsal talepleri yönetime kabul ettirecek baskının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Ulusal düzeyde tek bir çatı örgütün eksikliği hareketler arasında birliğin sağlanmasını zorlaştırmakta, aynı zamanda etkili mücadele yürütülmesini güçleştirmektedir. Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformu, bu yönde atılmış önemli bir adım olmasına karşın daha geniş bir zeminde ulusal çapta bir HES karşıtı toplumsal mücadelenin örgütlenmesi önem taşımaktadır. Bu örgütlenmenin gerçekleştirilmesi Hindistan örneğindeki gibi küresel ağlarla iletişime geçilmesini ve farklı yerelliklerdeki hareketlerle etkileşimin artırılmasını sağlayabilecektir. 21. yüzyılda toplumsal hareketler açısından ağ yapısının ve küresel dayanışmanın oluşturulması kaçınılmaz hale gelmektedir. Özellikle su gibi yaşam hakkını doğrudan ilgilendiren bir konuda bu dayanışmanın kurulması daha kolaylaşmaktadır. Bunun yanında baraj karşıtı protestoların küresel hareketlerin demokrasi vurgusu bağlamında katılım ve demokratikleşme yönünde taleplerini artırmaları önem kazanmaktadır. Hindistan ve Türkiye gibi merkezi yönetimlerin karar alma süreçlerinde etkin olduğu ülkelerde toplumsal tepkilere ve hukuk kararlarına rağmen baraj projeleri devam etmektedir. Baraj karşıtı toplumsal hareketlerin sonuç elde edebilmesi, taleplerinin karşılanması için aralarında dayanışma ağı oluşturmaları kadar daha katılımcı bir demokrasi hedefini içselleştirmeleri ve alternatif demokrasi talepleriyle mücadele eden hareketlerle ortaklık kurmaları da etkili bir adım olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ALLİONÓI (Mart 2008), “Yortanlı Barajı”, <http://www.alliano.org/tu/yortanlı-barajı.html> (29/07/2012).
- BAVİSKAR, A. (2007), “Cultural Politics of Environment and Development: The Indian Experience”, *Review of Development and Change*, 11(1), 1-14.
- CASTELLS, M. (2013) *İsyan ve Umut Ağları. İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, İstanbul: Koç Üniversitesi.
- CNNTürk (21 Mayıs 2011(a)), “Büyük Anadolu Yürüyüşü'ne polis engeli”, <http://www.cnnturk.com/2011/turkiye/05/21/buyuk.anadolu.yuruyusune.polis.engeli/617434.0/index.html> (21/12/2011).
- CNNTürk (27 Eylül 2011(b)), “AK Parti'den istifa ettiren protesto”, <http://www.cnnturk.com/2011/turkiye/09/26/ak.partiden.istifa.ettiren.protesto/630754.0/index.html> (20/12/2011).
- ÇINAR, M. (25 Mart 2014), “Alakır'da HES'e yürütmeyi durdurma kararı”, http://www.dha.com.tr/alakirda-hese-yurutmeyi-durdurma-karari_632691.html (30/03/2014).
- DEKAP (16 Nisan 2011), “Kardeş Dereler Ankara'yı Salladı...”, http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=236&Itemid=9 (21/12/2011).
- DELLA PORTA, D. (2009), “Democracy in Movements: Some Conclusions”, D. Della Porta (der.), *Democracy in Social Movements* içinde, New York: Palgrave.
- DSİ, (2012), *Faaliyet Raporu*, Ankara.
- EMO (2011), *Doğu Karadeniz HES Teknik Gezisi Raporu*, Ankara.
- ENERJİ BAKANLIĞI (2014), “Enerji/Hidrolik”, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=hidrolik&bn=232&hn=&nm=384&id=40699> (27/03/2014).
- FRIENDS OF RIVER NARMADA, <http://www.narmada.org/about-us.html#contact> (15/11/ 2011).

- GAP (2014), "GAP'ın Tarihiçesi", <http://www.gap.gov.tr/gap/gap-in-tarihcesi> (28/03/2014).
- GOLDSMITH, E., HILDYARD, N. (1984), *The Social and Environmental Effects of Large Dams Vol. 1*, Cornwall: Wadebridge Ecological Center.
- GÜVEMLİ, Ö. (30 Nisan 2011), "Anadolu'yu Geri İstiyoruz...", Cumhuriyet Sürdürülebilir Yaşam.
- HAMSİCİ, M. (2011), *Dereler ve İsyanlar*, Ankara: Nota Bene.
- HÜRRİYET (16 Nisan 2011), "Büyük Anadolu Yürüyüşü katılımcıları yola çıktı", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17565871.asp> (21/12/2011).
- KAÇAR, M. (20 ARALIK 2013), "Danıştay'ın 'su kullanım hakkı' anlaşmasını iptal kararı ayakkabı kutusundan çıktı", *Hürriyet*.
- KALA, P. (2001), "In the Spaces of Erasure: Globalisation, Resistance and Narmada River", *Economic and Political Weekly*, 36(22), 1991-2002.
- KARACA, E. (31 Mayıs 2011), "Hopa'da Gaz Bombası Emekli Öğretmeni Öldürdü", <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/130381-hopada-gaz-bombasi-emekli-ogretmeni-oldurdu> (20/12/2011).
- KOÇ, M. (25 Şubat 2014), "Ahmetler Neden Direndi?", http://www.ahmetler.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1562:ahmetler-neden-direndi&catid=19:mkoc&Itemid=77 (28/03/2014).
- NILSEN, A. G. (2007), "On New Social Movements and "The Reinvention of India"", *Forum for Development Studies*, 2, 271-293.
- NTVMSNBC (04 Nisan 2011), "'Büyük Anadolu Yürüyüşü'", <http://www.ntvmsnbc.com/id/25199193/> (21/12/2011).
- OMVEDT, G. (1984), "Ecology and Social Movements", *Economic and Political Weekly*, 19(44), 1865-1867.
- ÖZALP, M., KURDOĞLU, O., ERDOĞAN YÜKSEL, E., YILDIRIMER, S. (2010), "Artvin'de Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Neden Olduğu/Olaçağı Ekolojik ve Sosyal Sorunlar", III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi Cilt II.
- ÖZGENTÜRK, J. (06 Haziran 2012), "Hasankeyf'i Yutacak İhsu Barajı'na Tescil", *Radikal*.
- PARLAK, Z. G.(2006), *Suya Batan Güneş: Samsat*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- RAJAGOPAL, B. (2004), *Limits of Law in the Counter-Hegemonic Globalization. The Indian Supreme Court and Narmada Valley struggle*, New Delhi: Center for the Study of Law and Governance.
- REPORT OF INDEPENDENT REVIEW (Morse Committee), <http://narmada.aidindia.org/content/view/52/1/> (16/11/2011).
- RIZVANOĞLU, K., MAHMUTOĞLU, V. (2009), "Küreselleşen Dünyada Yerel Muhalefet için Alternatif bir Buluşma Alanı: Yerel Web Siteleri", *Proc. 1st International Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future: New Global Dialogue*, 1748-1761.
- ROUTLEDGE, P. (2003), "Voices of the dammed: discursive resistance amidst erasure in the Narmada Valley, India", *Political Geography*, 22, 243-270.
- ROY, A., *The Greater Common Good*, <http://www.narmada.org/gcg/gcg.html> (15/11/2011).
- SHIVA, V. (2007), *Su Savaşları*, İstanbul: Bgst Yayınları.
- STHP (2012), "Yaşam Alanlarını, Yaşamı Savunanlar Buluşuyor Mücadeleler Birleşiyor Sonuç Bildirgesi", <http://sthp.org/index.php> (26/06/2012).
- SUBRAMANIAN, C.N. (1997), "Marxism and the Working Class Movement and the Issues Raised by the Narmada Bachao Andolan", <http://www.revolutionarydemocracy.org/rdv3n1/narmada.htm> (erişim tarihi: 15 Kasım 2011).
- SWAIN, A. (2010), *Struggle Against the State. Social Network and Protest Mobilization in India*, Ashgate Publication, Farnham.
- ŞAN, M. (22 Kasım 2005), "Yargı "Dur" Diyor, HES'ler çoğalıyor", http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=9 (19/12/2011).
- TARROW, S. (2008), "Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler", Y.D. Çetinkaya (der.), *Toplumsal Hareketler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

- TARROW, S. (2011), *Power in Movement. Social movements and contentious politics*, New York: Cambridge Press.
- TILLY, C. (2008), *Toplumsal Hareketler*, İstanbul: Babil Yayınları.
- TÜRKİYE SU MECLİSİ (2012), "Biz Kimiz?", <http://www.turkiyemesclisi.net/hakk305m305zda.html> (18/12/2012).
- ÜNVER, İ.H.O., GUPTA, R.K. (2002), "The Effects of Large Dams on Environment and Human Welfare: The Experience of Southeast Anatolian Project, Turkey", İ.H.O. Ünver ve R.K. Gupta (der.), *Water Resources Management. Crosscutting Issues* içinde, Ankara: METU Press.
- WDC (2000), *Dams and Development. A New Framework for Decision-Making. An Overview*, World Commission on Dams,.
- WILLIAMS, G., MAWDSLEY, E. (2006), "Postcolonial environmental justice: Government and governance in India", *Geoforum*, 37, 660-670.
- YAVUZ, Y. (10 Şubat 2013), "Yurttaş Kazım'ın inadı HES'i yendi!", *Sol*.